

Notes sobre la Renaixença i els seus orígens

per Margalida Tomàs

L'estudi de la Renaixença planteja tota una sèrie de qüestions difícils encara de determinar. Si, per una banda, la «renaixença» referida exclusivament a la llengua i la literatura catalanes és d'una manera més o menys clara una primera manifestació conscient del moviment polític catalanista, per l'altra cal no oblidar que aquesta mateixa renaixença està inserida dins d'un molt ampli moviment de recuperació cultural catalana d'expressió castellana. Establir la relació entre un i altre moviment —o un mateix moviment?—, els condicionaments polítics, socials, econòmics i culturals que els feren, o el feren, possible, conèixer les institucions i els homes que ho sostingueren, definir l'abast de la mateixa paraula renaixença —des de l'inici fins ara—, estudiar les relacions de la cultura catalana amb les de la resta d'Europa i veure com les influències d'un país o d'un altre canvien en uns moments determinats, comparar la producció cultural catalana en castellà i en català i veure si responen als mateixos models, etc., són només alguns dels punts a estudiar.

Aquest treball vol ésser una primera aproximació a l'estudi dels orígens de la Renaixença. Tanmateix, he d'advertir que la meva intenció és modesta: l'estudi es limita pràcticament a ressenyar unes diferents visions que sobre aquest tema (em refereixo quasi sempre a la «renaixença en català») tingueren els escriptors més o menys coetanis als fets. Per a fer-ho, he tingut en compte testimonis que van des d'abans de la restauració dels jocs florals de Barcelona fins, més o menys, als volts dels anys noranta, quan la crisi de la fi del segle i els nous corrents literaris feien ja de l'inicial moviment renaixentista una cosa caduca i els seus principals prohoms eren mirats per les noves generacions només com uns venerables patriarques.

Cal advertir, però, que, al llarg del treball, les informacions que he pogut trobar no responen sempre exactament a una mateixa qüestió. Unes vegades serà el «quan» comença la renaixença o quan en comença a existir una consciència; unes altres, el «perquè» aquest moviment es va produir, «quines» foren les causes o les persones concretes que el feren possible. El resultat és un conglomerat d'opinions i de dades que crec, tanmateix, que poden servir per a començar a conèixer unes diverses línies de pensament que es debatien dins aquest moviment tan ampli que engloba la paraula Renaixença.

Per una banda, hi ha l'existència d'un inicial corrent liberal, amb matisacions diverses, que veurà el moviment literari com una conseqüència directa dels fets polítics i concretament com el resultat de la lluita del poble contra l'absolutisme. En poden ésser uns exemples clars els de Pers i Ramona i Balaguer, i també, encara que d'una manera més aprofundida i amb la introducció de

nous elements (la necessitat d'un «esperit històric» i d'unes determinades condicions objectives del país perquè es pogués donar d'una manera real el renaixement), el d'Antoni de Bofarull. I, encara, podrem tornar a trobar moltes de les característiques d'aquesta anàlisi anys més tard a la monumental obra de Francisco M. Tubino.

Paral·lelament amb aquesta, i també des d'un moment molt primerenc, una altra opinió defensarà sobretot la importància d'uns homes o d'uns fets culturals concrets (l'*Oda* d'Aribau, les poesies de Rubió o els jocs florals, generalment), opinió que anirà passant al llarg del temps sense variacions fonamentals i que arribarà a quedar com un clixé fixat en moltes històries de la literatura. En aquest sentit, cal remarcar la importància de Joaquim Rubió i Ors, i no precisament per la seva obra com a «Gaiter del Llobregat», sinó com a principal defensor d'aquest punt de partida en el qual, d'altra banda, s'atribueix sempre un paper fonamental. De fet, si bé en uns primers anys —fins més o menys la meitat dels anys setanta— aquesta posició era adoptada pels elements més conservadors de la Renaixença (el mateix Rubió, Col·lell, etc.), després apareix, com de passada, convertida en una solució útil i fàcil d'aplicar, fins i tot en publicacions com la primera època de «L'Avenç» i «El Diari Català» d'Almirall.

Un tercer intent d'interpretació —però que es podria entendre també com una evolució del corrent liberal esmentat abans—, el trobam sobretot a les pàgines de «La Renaixença» els anys de la Primera República: l'aplicació dels nous corrents de pensament introduïts feia poc a la península —sobretot l'historicisme, i més marginalment alguns elements krausistes i positivistes— en l'estudi del fet de la Renaixença. Aquesta visió podria implicar, d'altra banda, la consideració que aquest no era un fet aïllat propi només de Catalunya, sinó integrat dins un ampli moviment de molts pobles europeus.

Caldria, potser, determinar encara quina fou la posició davant el tema dels elements més declaradament progressistes, molts dels quals intervingueren aviat en el nou moviment literari. No sé si això fou una qüestió que els preocupà i si arribaren a tenir una teoria més o menys pròpia; en tot cas, i a partir dels materials que he mirat, jo no he sabut trobar-la. Tanmateix, faria notar que per a Almirall, una de les figures més destacades en aquest sentit, la literatura i la política també van estretament unides, però és precisament aquella, o millor dit, són els canvis literaris els que precedeixen i preparen en certa manera els canvis polítics. Així, la primera manifestació del catalanisme fou purament literària, però sense els primers versos catalans, que podien no tenir en ells mateixos cap intenció política, no s'hauria arribat a concretar aquest mateix moviment catalanista.

Els testimonis anteriors a la restauració dels Jocs Florals

¿Existia ja, abans del 1859, el sentiment d'haver iniciat un moviment de recuperació de la literatura i de la llengua catalanes?¹ Els testimonis no són evidentment nombrosos, però són en certa manera prou significatius.

1. Com ja he dit, aquest treball es refereix a la Renaixença «en català». Tanmateix, en diverses ocasions apareixen testimonis d'aquest moviment més ampli en castellà i també de les relacions entre l'un i l'altre.

Primerament, caldria esmentar el ja prou conegut pròleg a la primera edició de *Lo Gaiter del Llobregat*, del 1841. No és ara el moment de discutir la possible importància d'aquest pròleg en el desvetllament de la literatura catalana; només voldria assenyalar uns quants punts que se'n desprenen sobre la situació literària d'aquell moment. Per una banda, Rubió no creu que el 1841 la literatura catalana estigui ja endegada, i per l'altra s'atribueix un paper clar de «desvetllador» d'aquest hipotètic renaixement: «Sol empenqué son camí y sol ha arribat al fi de son viatge.» També, la seva defensa de l'ús del català en la literatura no empra sols consideracions entorn de la llengua o de les glòries literàries passades —encara que aquests elements també hi siguin presents—, sinó que considera clarament que aquest ha de repercutir en l'esdevenidor del poble català: «Lo passat pot influir en gran manera sobre lo present com aquest sobre lo que és a esdevenir y ha cregut que seria molt convenient tràurer sas glorias passadas a la memòria del poble que treballa y se afanya per sa glòria venidera...»

Nou anys més tard aparegué el *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana desde su origen hasta nuestros días* de Magí Pers i Ramona, i el 1857 l'ampliació d'aquest treball a *Historia de la lengua y de la literatura catalana*. Personatge curiós, Pers i Ramona —sastre, frenòleg, preocupat per les qüestions socials— demostrà un gran interès per la llengua i la literatura catalanes. Ultra les obres esmentades, publicà també una *Gramática catalana-castellana...* (1847), traduït al castellà *Lo temple de la glòria* (1842) —que considerava obra d'Antoni Puigblanch— i *Los catalans en Grècia* (1842) de Rubió, i publicà *Amor, fermesa i porfia* (1862) de Francesc Fontanella. Tant en el *Bosquejo* com a la *Historia*, Pers intenta d'estudiar l'evolució del català a través del temps, i les seves consideracions —en moltes ocasions confuses— poden ésser útils per a l'estudi de l'estat de la qüestió sobre aquest tema. Tanmateix, em voldria fixar ara especialment en les pàgines que dedica al renaixement de la llengua i la literatura. La base de la seva exposició segueix un esquema que és el que marca tota la seva obra: la llengua és una cosa inseparable de l'evolució històrica del poble que la parla, una llengua només pot néixer o morir quan neix o mor el seu poble. Així, a Catalunya, després de la Guerra de Successió es produí la caiguda completa del català, malgrat que sempre hi hagués hagut veus que hi continuaren cantant. És aquesta situació concreta la que féu que figures com Masdeu o Capmany no poguessin escriure les seves obres en català. Però el progrés d'un poble no es pot aturar, i «*mientras un pueblo progresa en todos los ramos del saber humano, la lengua de ese pueblo progresa y se perfecciona al compás de aquellos*». I on aquesta teoria es demostra totalment és durant el segle XIX: anomenat per uns segles de les llums, per altres segles de les coses positives, i per més encara segles de les reformes polítiques i socials, és un segle ple de moviment, tot vida i tot agitació; aquesta agitació també ha influït en la llengua catalana: «*Sin estos cambios y reformas políticas el público no hubiera visto seguramente más que el Diccionario catalán-castellano-latino de los señores Esteve y Belvitges, que salió a luz en 1803. Y es más que probable que sin la Constitución del año 12, el señor Ballot no se hubiera animado a publicar en 1814 su Gramática de la lengua catalana. No puede negarse asimismo que sin los acontecimientos políticos del año 20 las ideas liberales no hubieran tomado el vuelo que todos hemos visto; ni menos se hubiera apoderado de los ánimos de los españoles el sentimiento altamente pronunciado de libertad e*

independencia, que tanto asombro causó a los pueblos más civilizados de Europa. Sin estos favorables acontecimientos de seguro que las provincias catalanas no hubieran visto la reimpresión de las festivas y serias poesías del celeberrimo García, rector de Vallfogona. Las guerras de Cataluña contra los defensores del absolutismo, dieron motivo para que los amigos de la lengua de los Rocaforts, Marchs y Garcías escribiesen algunas piecitas en catalán, algunos romances, y otras muchas composiciones sueltas, publicadas en los periódicos de aquellos tiempos. Pero al llegar al año 1834, fué cuando la literatura catalana, que con la pérdida del sistema constitucional de 1823 parecía de nuevo haberse adormecido, volvió a despertarse y a renacer con nuevos bríos el gusto para la literatura del antiguo Principado.» La citació és llarga, però també prou explícita. Pers associa indissolublement esdevenir històric amb esdevenir lingüístic i literari —associació que trobarem també en diferents autors uns quants anys més tard— i considera ja endegat el moviment de renovació literària des d'uns anys molt primerencs; en tot cas, escriu el *Bosquejo* el 1850 per a donar testimoni d'un renaixement «ja» existent aleshores. La seva prova consisteix, seguint el costum usual aleshores, a fer una relació d'obres escrites en català aquells anys. Esmenta primer les obres publicades a partir del 1826: d'obres de caràcter religiós a diccionaris i reedicions del Rector de Vallfogona i Pere Serafí passant per llibres de cuina. Dóna una especial importància a *Llàgrimes de viudesa* de J. A. Martí i a *La noia fugitiva* de Cortada; Rubió i Ors —«*joven muy apreciable por sus bellas prendas personales y dotes intelectuales*»— és considerat un excel·lent poeta, però Pers no li dedica cap mena de comentari referent a un possible paper de «desvetllament». En l'antologia que segueix figuren J. Vada, *Lo temple de la Glòria* com a obra de Puigblanch, Martí, Aribau, Rubió, Pers i Ricart (el seu nebot), Estorch i Siqués, Teodor Creus, Bofarull, Calvet i Sol i Padrís. L'obra escollida d'Aribau és necessàriament l'*Oda*, de la qual fa uns grans elogis, però sense donar-li cap més valor que el poètic. En definitiva, Pers pensa que aquestes mostres que ha donat «*son una prueba evidente de que la literatura catalana no ha muerto todavía; ni es probable que muera mientras haya libertad en nuestra patria*».^{1 bis}

Encara, abans de l'inici dels nous Jocs Florals, caldria esmentar l'aparició de les dues antologies *Los trovadors nous* (1858) i *Los trovadors moderns* (1859). El «Prospecte» de la primera, signat per l'editor (Salvador Manero, home important en el món cultural català del moment) té un marcat to de reivindicació del passat històric nacional; per la seva banda, l'«Advertència», sens dubte d'Antoni de Bofarull, diu, ja explícitament, que l'objecte del llibre és donar testimoni del nou esperit literari que anima el país, prenent-lo, però, com a preludi del que amb el temps podrà ésser. Hom podria deduir d'això que, realment, a mesura que avançaven els anys cinquanta, el sentiment que una recuperació lingüística i literària havia començat era ja un fet real. En tot cas, l'èxit de *Los trovadors nous* fou gran i sembla que arribà a tenir milers de subscriptors;² després, l'any següent, i fruit també d'aquest èxit, aparegué *Los trovadors moderns*, ara a cura de Víctor Balaguer. Bofarull, l'inspirador de la idea

1 bis. Magí PERS I RAMONA, *Historia de la lengua y de la literatura catalana* (Barcelona 1857), ps. 220-225.

2. Segons Francesc PELAGI BRIZ, *Records. Fragments del «Llibre de ma vida»*, «La Il·lustració Catalana», 106 (15 de març de 1884), ps. 67-70.

inicial, fou esbandit no sols de la direcció, sinó fins i tot com a poeta: cap composició seva no apareixia a l'antologia.

Els anys de consolidació

La importància de la restauració dels Jocs Florals ^{2bis} en la consolidació del procés de renovació de la literatura catalana crec que és inqüestionable, malgrat que hom els pugui «retreure» tota una sèrie d'aspectes com l'elitisme, la manca de popularitat a uns determinats nivells, arcaisme, etc.; aspectes, tanmateix, que caldria estudiar detalladament i matisar potser en més d'una ocasió. En tot cas, el que és evident és que com a mínim per a un grup determinat d'intel·lectuals significaren un pas endavant i una mostra de la vigència de la literatura catalana, i, alhora, els serví de palestra pública. D'altra banda, a la seva ombra es desenvoluparen discussions i iniciatives importants en molts aspectes. Per exemple, fruit directe dels Jocs Florals fou l'obra d'Antoni de Bofarull *Estudios, sistema gramatical y crestomatia de la lengua catalana*,³ apareguda a Barcelona el 1864. Malgrat l'interès indubtable de l'estudi de la llengua i la literatura que a través de la història fa Bofarull, ara voldria només examinar el capítol tercer, dedicat al segle XIX. Bofarull, home radicalment diferent de Pers i Ramona, dona també un paper decisiu als esdeveniments històrics en el renaixement literari català. Assenyala, en primer lloc, que la importància que hagués pogut tenir la Revolució Francesa en el canvi d'idees no es pogué manifestar a Catalunya fins molt més tard, atesa l'antipatia nacional contra tot el que semblés francès, i que aquest mateix sentiment fou el que la féu assimilar encara més a l'esperit general de totes les províncies de l'estat espanyol. La literatura catalana fou aleshores ja del tot pròpia del carrer, amb una clara finalitat política, però sense cap esperit històric. Tanmateix, sota aquesta aparença la nova llavor —la idea de dignitat nacional i de l'individu, propiciada pel nou esperit de llibertat— anava germinant. Caldrien encara noves lluites entre els partidaris de l'antic règim i del modern. Cap als anys trenta, el moviment de recuperació de l'esperit nacional de Catalunya —centrat només entorn de la llengua— era encara només propi d'elements privilegiats. Considera que foren «*semillas nacidas entre abrojos, pero que habian de ser el germen, ya inestinguible, de la restauración que se ha intentado en nuestro tiempo*» les composicions de Miquel Martí Cortada i d'Aribau, aquesta última, a més, «*foco donde se rebulle el más volcánico amor patrio*»; anterior a aquestes dues, però no menys important, fou la *Gramàtica* de Pau Ballot. Faltaven, però, a aquestes obres dues condicions perquè no fossin només temptatives aïllades: anàlisi de l'esperit històric i recuperació per part del país d'una importància que el pogués disposar per a qualsevol restauració. Per això, a mesura que a Catalunya augmentaven l'una i l'altra, anaven apareixent noves manifestacions: les *Memorias* de Felix Torres i Amat, el diccionari quinquelingüe i, sobretot, els drames castellans de Jaume Tió, les

2 bis. Contra el que pugui semblar, el tema dels orígens de la Renaixença no apareix als discursos presidencials dels Jocs. De fet, els mateixos problemes de la institució (en un primer moment la defensa contra els atacs tant de «separatisme» com d'«anacronisme», després les lluites ortogràfiques interiors, etc.) són en general el nucli entorn del qual giren les intervencions dels literats del moment.

3. Per a l'origen d'aquesta obra, vegeu Margalida TOMÀS, *Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona. 1859-1875*, «Randa», 5 (Barcelona 1977), ps. 140-141.

poesies catalanes de Rubió i Ors i els *Recuerdos y bellezas* de Piferrer; tanmateix, Bofarull considera que no és encara en aquest moment quan es pot dir que neix el renaixement literari; concretament, el seu exemple féu que sortís «*más o menos tarde el espíritu histórico, que había de servir luego de base para el renacimiento literario de la antigua lengua y para dar vida a esa patriótica afición que muestra la juventud catalana a las pasadas glorias...*» De mica en mica, aquest «esperit històric» anava creixent, però encara era indecís el futur del renaixement, atesa l'escassetat de composicions catalanes conegudes. Falta-va fer el pas més difícil: convèncer el país que existien vertaders amants de la llengua i oferir a aquests un mitjà perquè les seves composicions fossin conegudes. Això s'aconseguí gràcies a la publicació de l'antologia *Los trovadores nous* i a la restauració dels Jocs Florals, temptatives en les quals el mateix Bofarull s'atribuïa un paper fonamental. Si hom llegeix els volums publicats pel consistori «*se convencerá de que el espíritu histórico ha reaparecido en Cataluña: por él reconocerá la utilidad literaria de los juegos florales y la justicia de la esperanza que alimentaron los verdaderos amantes de la lengua*».⁴

El 1866 aparegué el llibre de poemes de Víctor Balaguer *Esperances i records*, amb unes notes preliminars que, «al mateix temps que pròleg a estas poesias, poden servir també pera la història de la moderna literatura catalana»; d'aquest pròleg hom ha remarcat la diferenciació que l'autor fa entre les dues tendències ideològiques existents entre els literats catalans —la que anomena «escola de literatura inocent», encapçalada per Marià Aguiló, i la de «literatura nacional», en la qual se situa ell mateix—, la pugna establerta entre ambdues i el convenciment que d'aquesta pugna sortiria la «veritable escola nacional catalana, ... la que vestirà lo fondo ab la forma; la que cantarà la llibertat, la fe, lo progrés, la indústria, la civilització, la glòria del poble; la que, finalment, recordarà lo pasat pera empèndrer la conquesta del esdevenidor». Tanmateix, malgrat l'interès indubtable d'aquestes manifestacions, crec que cal remarcar encara altres punts interessants del pròleg. Balaguer, des del primer capítol, defensa també la idea que el renaixement literari no es pot entendre sense les reformes polítiques del segle XIX. «Molts són los que no volen conèixer lo enllàs íntim y fraternal que té la literatura ab la llibertat. Sempre, en los temps que aquesta ha mort a Catalunya, ab ella ha mort la llengua. Sempre, en tostemps, que ha renascut, la llengua ha renascut ab ella.» I també, com Pers i Ramona, creu que, per exemple, la *Gramàtica* de Ballot no hauria pogut veure la llum pública si la regeneració política inaugurada per les corts constituents i per la constitució de l'any 12° no haguessin obert un nou camí a la restauració de la llengua i de la literatura catalanes. En definitiva, «la literatura moderna catalana és la expressió del sentiment vivament despertat d'una nacionalitat y d'una llibertat perdudas, y, al mateix temps, la esperansa de temps millors en una restauració de nacionalitat ibèrica». Balaguer concedeix un paper molt important a la figura de Puigblanch, el qual també creu autor de *Lo temple de la glòria*, que ha estat oblidat, diu, pels crítics literaris, atesa precisament la seva militància política liberal. Encara, un altre punt que cal assenyalar pot ésser el del paper dels Jocs Florals en el renaixement literari català. Rubió i Ors, en la seva coneguda *Reseña*, acusa Balaguer d'afirmar en aquell pròleg que els jocs foren

4. Antoni de BOFARULL, *Estudios, sistema gramatical y crestomatia de la lengua catalana* (Barcelona 1864), ps. 39-60.

l'origen de la moderna literatura catalana; tanmateix, crec que —malgrat la frase concreta que dóna peu a Rubió per a fer la seva afirmació⁵ i que posteriorment el mateix Balaguer sí que ho afirmà taxativament— en aquest treball la seva idea no era aquesta. Ell mateix assenyala totes les iniciatives anteriors i, concretament, diu que els Jocs Florals són «una consecucència legítima y lògica del despertament històric, polítich i literari de Catalunya ... després dels esforços aïslats que, aixís en política com en història, en drama com en novela, en poesia com en altres treballs, hem fet tots cuants hem estat cridats a ocupar un puesto, major o menor, en lo clos de la restauració catalana; després dels *Trobadors nous* y dels *Trobadors moderns*, que són una veritable antologia, la restauració dels Jochs Florals se feya sentir com una vera necessitat. Era una consecucència precisa, legítima, lògica. Feta la semenza, naix la planta, la planta dóna flor y la flor ha de donar fruit».

No voldria encara acabar aquest apartat sense esmentar el treball de Josep Leopold Feu, *Datos y apuntes para la historia de la moderna literatura catalana*, aparegut a les «Memorias» de l'Acadèmia de Bones Lletres el 1868, però acabat d'escriure per l'abril de 1863. De fet, i malgrat el seu títol, hi ha poques referències al fet literari i cultural en si, i l'autor assenyala sobretot quines han estat i més encara quines haurien d'esser les constants filològiques bàsiques de la cultura catalana. Atac total al racionalisme i a una possible influència germànica que no s'avé, diu, amb les característiques de raça i fe dels nostres majors; defensa, concretament, en literatura l'instint de la vida i la sobrietat de l'esperit antic, i en les arts l'espiritualisme de les tendències, l'harmonia entre fons i forma, etc. Hom hi pot veure reflectida la ideologia cultural de l'ala conservadora catalana, i sobretot la de Manuel Milà i Fontanals.^{5bis}

La premsa catalana davant el fet de la Renaixença.
«Lo Gai Saber» i «La Renaixença»

L'estudi d'aquestes dues publicacions ens permet de trobar dues línies de pensament diferenciades tant en l'aspecte literari —malgrat la seva aparent semblança— com en l'ideològic i el polític. Aquesta diferenciació, més accentuada els primers anys de «La Renaixença», aviat degué quedar poc clara, i ja el 1884, per exemple, E. Canibell, des de les pàgines de «L'Avenç», les incloïa costat per costat i juntament amb «La Il·lustració Catalana» dins la classificació de publicacions «literàries sense color determinat». Crec, però, que tant en un cas com en l'altre, i més clar o no tan clar, el color determinat sí que existia.

«Lo Gai Saber» aparegué l'1 de març de 1868, obra, com és prou sabut, de Francesc P. Briz. Lligada estretament als Jocs Florals —el títol és ja prou explícit—, defensà, això no obstant, i malgrat totes les acusacions posteriors, l'ús

5. «Mancaba la semenza dels Jochs Florals que són, digas lo que's vulla en contrari, los que han donat naixensa a la moderna literatura catalana.»

5 bis. Quan Feu llegí el treball a l'Acadèmia el 1865, n'aparegué una molt elogiosa crítica d'Àngel Bas al «Diario de Barcelona» (6 d'octubre de 1865). Aquest creu que Feu aporta sobretot «a la vida intelectual y moral del Principado y de la nación entera importantes lecciones y advertencias», i ell es declara amant «de los sistemas tradicionales y característicos de nuestro suelo, creemos que ellos han de contribuir a que se conserve la entereza de nuestro espíritu provincial y han de prestar grandes servicios en los tiempos en que vivimos».

d'una llengua «moderna», acostada al català del moment.⁶ La Revolució de Setembre i els nous aires polítics feren que Briz, que es declarava allunyat de qual-sevol inclinació democràtica,⁷ decidís deixar la seva publicació (10 de novembre de 1869). Tornà a aparèixer l'1 de gener de 1878, ja en plena Restauració, i desaparegué definitivament el 20 de maig de 1883. Tant el pensament com les intencions de Briz són reflectits d'una manera precisa al llarg de les pàgines de

«Lo Gai Saber» aparegué l'1 de març de 1868, obra, com és prou sabut, de «Lo Gai Saber». Primerament, i sobretot, defensa de la unitat de la llengua catalana i la seva vigència; molt lligada amb la defensa de la llengua, hi ha la defensa d'un catalanisme entès sobretot com un moviment històric, literari i lingüístic, caracteritzat per un anticastellanisme visceral. Tanmateix, a mesura que el moviment catalanista pren força i es desenvolupa, «Lo Gai Saber» es veu obligat a prendre una posició més definida. Així, al llarg de la seva segona època aparegueren una sèrie d'articles que deixaren clar el seu punt de vista: la tradició és la brúixola del catalanisme, són falsos catalanistes els qui volen la desaparició de tot el que és vell i de la religió, que neguen Déu i parlen sempre de la llibertat. Defensa el dret foral, i, en filosofia, la necessitat de reconeixement d'un principi superior a tot principi humà. No a la revolució i a la rebellió.⁸ Només un exemple: referint-se a Víctor Balaguer —acusat des del «Jornal do Comercio» d'esser romàntic i no apòstol de les noves idees— «Lo Gai Saber» afirma que les «nostres lletres necessiten poetas y no revolucionaris», i per això és molt millor que Balaguer continuï escrivint tragèdies que no que canti «la falsa ciència y las novas doctrinas», i acaba d'una manera contundent: «Desenganyen-se los partidaris del materialisme, la vera poesia no será may atea.»⁹

«La Renaixença» aparegué l'1 de febrer de 1871, impulsada per uns jove-níssims Pere Aldavert i Àngel Guimerà i continuà sortint, malgrat les suspensions governatives, fins el 1881, que es convertí en diari. Malgrat que el mateix desenvolupament polític dels països i l'evolució personal d'Aldavert i Guimerà marcaren unes evidents modificacions en la seva línia de pensament, sempre mantingué —i d'una manera molt més accentuada els primers anys— un to fonamental d'«obertura» vers les diferents concepcions polítiques, ideològiques i culturals.¹⁰ Així, donà cabuda a les seves pàgines a polèmiques sobre el posi-

6. Vegeu Margalida TOMÀS, *op. cit.* Aquest és un fet que cal remarcar ara; relativament aviat, la visió que es tingué de la revista fou molt diferent. Així, el «Diari Català» l'acusava d'usar un llenguatge completament arcaic, tant a la primera època com a la segona (*Comunicat*, Josep Verdú, 10 de juny de 1880, ps. 307-308).

7. Vegeu F. P. BRIZ, *op. cit.*; tanmateix, en aquesta primera època, el secretari de redacció de la revista era Josep Roca i Roca, aleshores actiu militant republicà federal i que després passà a col·laborar a «La Renaixença».

8. ÈSCOLASTICH, *Lo catalanisme y'ls catalanistes*, «Lo Gai Saber», 17-19 (1 de setembre - 1 d'octubre de 1880), article reproduït de «La Lluçanera de Nova York».

9. «Lo Gai Saber», 22 (15 de novembre de 1878), p. 352. L'article, sense signar, aparegué a la secció de *Novas*.

10. El «Diari Català», en un article commemoratiu del desè any de la publicació de «La Renaixença», posava la seva existència com una clara prova de la vigència del renaixement literari, alhora que constatava com hi col·laboraven totes les firmes del moment malgrat les diferències polítiques; C. R. *La Renaixença. Any desè de sa publicació*, «Diari Català», 240 (24 de gener de 1880), p. 176. Jaume CARRERA PUJAL, a la seva *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, vol. VII (Barcelona 1958), p. 303, fa constar també que «La Renaixença» «se distinguía por la discordancia de opiniones entre sus redactores y colaboradores». D'altra banda, Sardà i Salvany des de les pàgines de la «Revista Popular» feia una crida d'atenció

tivisme i el racionalisme; mentre hi collaboraven els escriptors més característicament conservadors de l'època, aparegueren uns articles signats per J. R. y F. (J. Roca i Ferreras) on es defensava el republicanisme federal, democràtic i revolucionari i s'acusava el catalanisme conservador de cercar en el passat només allò que podia tenir aleshores una aplicació conservadora. El veritable catalanisme, deia, no pot quedar tancat entre la monarquia, la intolerància catòlica, el predomini de les classes altes i la immobilitat social.¹¹ Encara el 1880 recomanava a Collell i a «La Veu del Montserrat» que no criticàs per principi el proper Congrés Catalanista, que hi assistís, etc.

Quines eren, però, les idees que hi apareixien entorn dels orígens del moviment de la Renaixença? Crec que la diferència entre una publicació i l'altra és també gran en aquest sentit. A la primera època de «Lo Gai Saber» no hi ha cap estudi de conjunt sobre el moviment literari. Tanmateix, en podem trobar referències en tres articles. És conegut l'article de Jaume Collell *Cantem massa i parlem poc*, on defensa la necessitat de conrear altres gèneres, a més de la poesia. En ell, Collell considera que fou Aribau qui «ab lo ressò de sa veu forta féu despertar en los pits catalans l'amor a sa llengua per tan temps arreconada», i que aquestes veus, en unir-se, formaren la festa dels Jocs Florals, «primera pedra dels fonaments del nou edifici que anem tots aixecant, arrels de l'hermós arbre que ja comença a donar fruits dolços i xamosos».¹² Aribau apareix també com a «iniciador» de la moderna poesia i trencador de la tradició vallfogonesca en un article de G. y M.¹³ Finalment, Aribau i els Jocs Florals tornen a tenir un paper fonamental a l'article anònim *De nostra literatura*: esperit català present en les obres de Tió, Piferrer, Cabanyes i sobretot Aribau («tothom ja sab la influència directa que la musa del autor de la *Oda a la Pàtria* ha tingut en nostra moderna literatura»); la restauració dels Jocs Florals, per la seva banda, fou la que permeté la ràpida aparició de llibres, calendaris, teatres i diaris.¹⁴

La nova etapa a partir del 1878 no representa cap canvi de visió respecte a aquest tema. Encara que hi apareixen alguns estudis amplis —sembla que cada vegada més la Renaixença és ja una cosa consolidada, un fet històric que pot esser objecte d'estudi—, els diversos autors sempre van a parar a uns mateixos noms a l'hora de determinar uns possibles orígens del nou moviment literari. Així, E. Lidffors, a *Lo Renaiement literari català*, encara que reconeix el mèrit literari de l'*Oda* d'Aribau, dóna una especial importància a les poesies del Gaiter del Llobregat aparegudes al «Diario de Barcelona» i creu que «pot

---

als catalanistes catòlics davant la «promiscuïtat» de collaborators de la revista i recomanava als escriptors ortodoxos que no hi enviessin collaboracions, «ya que las firmas autorizadas servian de propaganda para nuevos suscriptores» (CARRERA PUJAL, *op. cit.*, p. 301).

11. J. R. y R., *Lo catalanisme progressiu*, «La Renaixença», any 3, 10 (1 de juny de 1873); *Catalunya privilegiada*, 11 (20 de juny de 1873); *Catalunya exceptuada*, 13 (10 de juliol de 1873); *Catalunya provincia descentralizada*, 14 (20 de juliol de 1873); *Catalunya estat*, 17 (10 d'agost de 1873); *Catalunya república*, 18 (20 d'agost de 1873); *Catalunya separada - Catalunya confederada*, 19 (1 de setembre de 1873). Sobre Josep Narcís Roca i Ferreras, vegeu Fèlix CUCURULL, *Josep Narcís Roca i Ferreras. Teoritzador bàsic de l'alliberament nacional català*, «L'Avenç», 2 (maig de 1977).

12. Jaume COLLELL, *Cantem massa y parlem poch*, «Lo Gai Saber», 3 (1 d'abril de 1868), ps. 17-18.

13. G. y M., *Un versista desconegut*, «Lo Gai Saber», 9 (1 de juliol de 1868), p. 67.

14. *De nostra literatura*, «Lo Gai Saber», 32 (20 de juny de 1869), ps. 248-249.

des d'aquest punt fer-se datar lo renaixement de la literatura catalana»; la consolidació s'aconseguí en unir-se els esforços aïllats, en crear-se els Jocs Florals de Barcelona. Assenyala també Lidffors que aquest renaixement contribuí, alhora, a despertar els records històrics, que constitueixen el seu veritable foc interior.¹⁵ Per a Careta i Vidal, des de l'aparició del poema d'Aribau «l'idioma tornà a esser conreat ab zel», semblava que Aribau «donés lo senyal de despertament».¹⁶ I el mateix Careta arriba a dir en un altre article: «Mes de sopte, com l'au fabulosa que renaix de las suas cendras, vingué'l despertament literari.»¹⁷ És clar que es tracta d'una frase literària que serveix a l'autor per passar per sobre un tema que no li interessa explicar aquell moment, però aquesta teoria «providencialista» s'ha anat repetint fins no fa gaire.

A les pàgines de «La Renaixença» la preocupació pels orígens del moviment literari és molt més freqüent que a les de «Lo Gai Saber». I hi ha, en aquest interès, una constant, la de demostrar com precisament la Renaixença catalana no és un fet aïllat, sinó que es pot integrar en un moviment europeu de recuperació de les literatures nacionals. En conjunt, hi predomina clarament una línia historicista, que pot enllaçar amb l'anomenada «escola històrica catalana», aleshores amb un gran pes a la Universitat de Barcelona. En podrien esser un exemple clar les *Reflexions històriques* de Josep Masferrer: el renaixement literari català ha d'esser alguna cosa més que el desig de seguir les petjades d'uns grans artistes que marcaren el camí (Piferrer i Aribau); ha de respondre a alguna cosa més que a la moda, que podria acabar-se en qualsevol moment. El motiu més fort és la llei de la història i la força que en elles mateixes porten les nacions. Ara bé, Josep Masferrer matisa les seves afirmacions: sols la veu de Déu pot haver despertat un poble que, si semblava mort, era perquè no el deixaven respirar, sols la voluntat de Déu ha escrit en el llibre de la vida que els pobles han de seguir la seva carrera i les nacions adormides han de fer immortal el seu esperit.¹⁸

El 15 de gener de 1873 aparegué l'article *Demostració de l'existència del nostre Renaixement*, signat amb el pseudònim, prou significatiu, *F. de Lamarck*. L'article, i sobretot el que el seguí, molestà una part de la intel·lectualitat catalana del moment i fou també motiu de baixes de lectors.¹⁹ No sé qui pot

15. Eduard LIDFFORS, *Lo Renaixement literari català*, «Lo Gai Saber», 16 (15 d'agost de 1878), ps. 241-243; 17 (1 de setembre de 1878); ps. 257-260; 18 (15 de setembre de 1878), ps. 273-276.

16. Antoni CARETA I VIDAL, *Porgaduras del idioma*, «Lo Gai Saber», 9 (1 de maig de 1880), ps. 99-102.

17. Antoni CARETA I VIDAL, *Lleugeras consideracions sobre'l teatre català*, «Lo Gai Saber», 7 (1 d'abril de 1879), ps. 93-94.

18. Josep MASFERRER, *Reflexions històriques*, «La Renaixença», (1 d'octubre de 1871), ps. 207-209.

19. Marià Aguiló escrivia pel juny a Tomàs Forteza el projecte de Collell de fer una revista «per esborrar la mala impressió que han fet les criaturades de la Renaxensa». I continuava: «Aquí molts l'han dexada, y sisquera axò los farà anar ab més mirament»; *Mariano Aguiló y la «Renaixença» a través de un epistolario*, «Analecta Sacra Tarraconensia», xxxviii (1965), p. 34 (carta 54). La «Revista Balear» de la Ciutat de Mallorca publicà per l'agost del mateix any un article sobre problemes d'ortografia del prevere de Vic Pius Pi i Vidal, en el qual aquest deia que no era subscriptor ni col·laborador de «La Renaixença» «d'ensà qu'hi foren publicats uns articles firmats *F. de Lamarck*, plagats d'errors, hont era insultat lo dogma catòlich».

amagar sota aquest pseudònim.²⁰ La seva idea fonamental és la de l'encadenament dels estadis successius per on ha passat la humanitat, la interrelació que hi ha entre ells i, enllaçat amb això, la llei del progrés que regeix la humanitat. Així, sigui quin vulgui el fet que s'estudï, sempre es necessitarà un estudi previ de les seves causes i de les circumstàncies en què es mou; d'aquesta manera, descobrint les transformacions i les tendències, podrem deduir el valor present i, sovint, els efectes que necessàriament han de produir. La llei del progrés, si destrueix, aprofita després les despulles dels essers destruïts per a formar-ne d'altres; si ho transforma tot és per a millorar-ho cada vegada, per a emmotllar-ho a les necessitats, ja que la perfecció «relativa» entre els homes està en el major grau possible d'equilibri entre les seves necessitats i els seus mitjans d'existència material, moral i intel·lectual. La llei del progrés equival a la llei de l'harmonia universal. Els esperits porucs, continua, renequen contra els canvis que es produeixen i volen adormir-se entre les ruïnes dels castells feudals evocant ombres guerrerres, mentre que els tallers escampen «ses cantúries» i el seu fum forma «l'arch d'esperansa qu'ha de guiar a las societats». Els problemes dels pobles antics que abans buscaven solució en la política, i que després prengueren el caràcter d'econòmics, ara es presenten com a problemes socials. Els esclaus de Roma, per exemple, de cosa jurídica passaren a serfs, després a persones, més tard constituïren classes i actualment són representats pels proletaris, que comencen a trobar-se en condicions de recórrer tota l'escala social. És dintre aquesta dinàmica que s'ha d'entendre l'esperit provincial; l'esperit literari de cada província, expressió fidel de les seves aspiracions, síntesi de totes les seves forces, no pot faltar a la general representació que exigeix el progrés. Els renaixements literaris «com el nostre» són un assentiment a les disposicions de la història, una resposta a les veus de les necessitats del nostre segle, un compliment de les ordres del progrés. Ningú no el podrà aturar, com no s'ha pogut aturar cap manifestació històrica.²¹

Aviat aparegué la contestació a aquest article, signada també amb un pseudònim no menys característic, *Q. Durward*.²² De fet, l'autor està més interessat a rebatre uns principis filosòfics i a defensar uns principis religiosos que no a esbrinar els orígens de la Renaixença. El que ell vol és fer un crit d'alerta contra

20. Eduard VALENTÍ I Fiol a la seva tesi *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (Barcelona 1973) suposa que l'autor pot identificar-se amb Pompeu Gener, sense tenir, però, proves evidents d'aquesta identificació. En tot cas, Gener es declarava, en una carta a Federico Urales (vegeu Federico URALES, *Evolución de la filosofía en España*, Barcelona 1968, ps. 179-184), allunyat dels krausistes espanyols, i el nom de Krause no era esmentat en la llista d'autors que, segons ell, l'havien influït. Ara bé, l'article possiblement no és tan definitivament krausista com vol el seu opositor, Q. Durward i com recull Valentí. És cert que les al·lusions a «l'harmonia universal» poden fer pensar en el krausisme, però també hi són visibles un fort historicisme i alguns elements positivistes. Aquests es posen encara més de manifest en el seu article següent —i titulat precisament *Harmonies filosòfiques*—, en el qual l'autor fa una llarga llista dels pensadors que creu importants: Vico, Montesquieu, Turgot, Herder, Hegel, Michelet, Daumer, Proudhon, Saint-Simon, Ballanger i Baader, però no Krause. De fet, l'autor podria ésser algú acostat amb el republicanisme federal, on era molt freqüent aquesta receptivitat i assimilació de teories diverses (i, en el fons, amb nombrosos elements comuns totes elles).

21. F. DE LAMARK, *Demostració de l'existència del nostre Renaixement*, «La Renaixença», 24 (15 de gener de 1873), ps. 305-308.

22. Tampoc no sabem a qui correspon aquest pseudònim; VALENTÍ, *op. cit.*, esmenta els noms dels germans Masferrer (Francesc d'Assís, Francesc de Paula, Josep) i fins i tot de Torres i Bages.

un sistema de pensament «repugnant», que té «fortor cadavèrica», contra un «arbre funeral, que desde las riberas del Oden y del Mein comensa a extendre sas deletèreas branques sobre lo cel filosòfich de la sàbia Espanya; planta exòtica, qual grana no arrelarà, no, en la pàtria de Balmes y de Ramon Llull». Per a ell, l'existència del renaixement científic, artístic i literari no té cap necessitat de demostració, ja que el que és evident no es prova; i l'evidència la constitueixen noms com els de Milà, Bofarull, els Jocs Florals, *L'orfaneta de Menargues* i *Les joies de la Roser*, la premsa en català, els estudis gramaticals, etc. L'existència del renaixement és un fet i, per tant, no pot caure sota cap llei necessària; la seva demostració no es pot fer *a priori*, sinó només a través de l'observació experimental.²³

La polèmica continuà encara, però cada vegada més en terrenys filosòfics. Tanmateix, Lamarck, a *Harmonies filosòfiques*, li recordà que malgrat que el renaixement era evident per a algú, altres no sols no el coneixien, sinó que el consideraven impossible. «La Renaixença» donà per tancada la discussió amb *Un sofista solfista*, on Durward, ja fora de to, només es preocupava de defensar el dogma catòlic de la llibertat de Déu, negada per Lamarck.²⁴

Entremig, havia sortit un altre article —que Lamarck considerava conseqüència directa del seu primer— sobre aquest tema. A *Les literatures provincials*, P. Signer es demana també quines arrels comunes tenen les diverses literatures provincials que en un moment donat «renaixen». Respecte a la catalana, el moviment de les noves idees parteix de la Guerra del Francès, ja que, diu, el renaixement literari no començà amb els Jocs Florals ni amb els escrits de Piferrer, de Tió o del mateix Aribau, sinó que ja apareix en els estudis històrics de Capmany, en els escrits de Puigblanch o en els de Ballot. I continua: «Lo providencial d'aquest renaixement, la nova vida d'estas literaturas provincials, no pot ser menys sinó d'un sentit com un síntoma ben clar en la història moderna. Tots los grans renaixements literaris acompanyan los fets polítics que més ressonan, essent la veu de la literatura la del apòstol precursor de la reforma.»^{24bis}

Poc temps després, J. Botet i Sisó sortí també al pas de les acusacions que la literatura catalana era un anacronisme i que estava separada de qualsevol tendència moderna. Recorda com a Europa es despertà l'afecció als estudis històrics i filosòfics i que el revifament de l'esperit de llibertat i d'independència dels pobles fou fruit d'aquest estudi. Catalunya tingué també els seus representants en aquests estudis (Capmany, Bofarull, Aribau); creu també que cal incloure en la «nova literatura catalana» no només les obres escrites en català, sinó també les castelles que vindicaven la nostra terra. El despertament natural i lògic de molts pobles que, com Catalunya, lluiten contra un passat pròxim de «despotisme i centralització» demostra que «nostre renaixement no és un fet aïslat, sinó una de las tantas manifestacions espontàneament exidas al im-

23. Q. DURWARD, *Las doctrinas del Sr. Lamark*, «La Renaixença» (1 de març de 1873), ps. 29-31.

24. F. DE LAMARK, *Armonias filosóficas*, «La Renaixença» (15 de març de 1873), ps. 71-74, i Q. DURWARD, *Un solfista sofista*, «La Renaixença» (1 de juny de 1873), ps. 139-140.

24 bis. P. SIGNER, *Las literaturas provinciales*, «La Renaixença» (1 d'abril de 1873), ps. 53-54.

puls d'una necessitat científica y social», la necessitat que cada poble pugui expressar-se tal com és, sense imposicions artificials, etc.²⁵

No he trobat més articles —ni tan sols referències— sobre el tema de la renaixença fins tres anys més tard. I l'anàlisi del fet varia, en conjunt, d'una manera notable. Només en un article de J. Feliu i Codina es fa referència a la dependència del renaixement literari dels «progressos materials de Catalunya»: «Junt amb la professió de una nova fe social y junt amb la fruïció de una nova existència material, hem vist determinar-se lo renaixement de una literatura.» Tanmateix, continua, perquè aquesta literatura pogués tenir personalitat, calia que fos feta en català, i això no pogué començar a ésser realitat fins que Aribau publicà la seva *Oda*; des d'aquell moment es pot dir que la poesia catalana s'engendrà en aquell verb; al cant de la primera veu solitària s'uniren tot seguit altres cants, «y desde llavors nostra literatura viu, alena, creix, recrea y admira».²⁶ A tots els altres articles l'origen del moviment literari català es troba en fets concrets: els Jocs Florals, per Joan Barnadas, l'*Oda* d'Aribau, per F. Riera i Bertran i Menéndez y Pelayo.²⁷

Les causes que provocaren aquest canvi d'òptica no crec que siguin encara molt clares. En alguns casos —i l'exemple dels articles de Lamarck és clar— no es pot deixar de banda la influència del moment polític concret en què foren escrits. Una línia de pensament present en el republicanisme federal és evident que pot manifestar-se sobretot durant el període de 1868-73. Tanmateix, hom hauria d'assenyalar altres possibles causes. Potser la mateixa consolidació de la renaixença, la seva ja llarga vida, incidirien en el moment d'estudiar els seus orígens que són ja «històrics». El moviment renaixentista és un fet prou sòlid i real, amb una problemàtica cada vegada més complexa. És el moment en què poden sortir uns grans estudis de conjunt fets ja per historiadors (Rubió i Tubino), però en què deixa d'ésser tema per als articles de les publicacions del moment, preocupades per fets molt més concrets i actuals. I sí, per una circumstància o altra, s'ha de tractar el tema, aleshores es recorre cada vegada més a unes fites concretes, a uns noms determinats.

El «Diari Català», «La Il·lustració Catalana» i «L'Avenç»

Tot això es reflecteix prou bé en tres publicacions tan diferents com el «Diari Català», «La Il·lustració Catalana» i «L'Avenç», totes aparegudes molt posteriorment a «Lo Gai Saber» i a «La Renaixença».

El «Diari Català» (4 de maig de 1879 - 30 de juny de 1881), òrgan personal del pensament de Valentí Almirall, defensa sobretot l'íntima unió entre la literatura i la política. Creu que el renaixement, que començà purament literari, després evolucionà cap a altres camps i que «si no s'hagués comensat per escriure versos en català, no s'hauria donat may lo crit de Visca Catalunya». Tan-

25. J. BOTET Y SISÓ, *Tendencia y carácter de la moderna literatura catalana*, «La Renaixença» (1 de desembre de 1873), ps. 325-326.

26. J. FELIU I CODINA, *Literatura catalana. Son renaixement, sas formas, sas aspiracions*, «La Renaixença» (15 de maig de 1880), ps. 377-378.

27. JOAN BARNADAS, *Quatre mots sobre la literatura catalana*, «La Renaixença» (10 de desembre de 1876); F. RIERA I BERTRAN, *Duas associacions catalanistas*, «La Renaixença» (30 de setembre de 1877).

mateix, si el tema del renaixement apareix molt sovint a les seves pàgines, no dedica cap atenció especial a estudiar els seus orígens o les causes que el motivaren. Hi ha algunes referències marginals: a l'article *Notas sobre l'estat de la llengua catalana*, l'autor —un tal *Nomen*— afirma que «desde'l renaixement iniciat per Aribau, los Jochs Florals, lo teatro català, lo periodisme y altres causas accidentals han escampat per nostra pàtria l'amor y'l conreu de la llengua nativa y l'intent de netejar-la y conservar-la»;²⁸ un article signat per la redacció, en el qual presenta la candidatura d'Almirall per al Primer Congrés Catalanista, també esmenta que «fa mols anys que va comensar vigorós lo nostre renaixement. Alguns bons patricis van endevinar que si volíam arribar a algun lloch era precís que cambiéssim lo rumbo que seguíam, y, fins exposant-se a quedar sols, van comensar a parlar en català y a la catalana».²⁹ Només a la sèrie *Clavé-Soler-Balaguer* Almirall intenta establir en certa manera els orígens reals del renaixement, que ell identifica amb aquests noms, i d'una manera especial amb els dos primers. Puntualitza que, per a ell, iniciadors del renaixement no vol dir que cregui que fossin els primers que escriviren en català, sinó els primers que aconseguiren «influència decisiva en el Renaixement artístich». Les grans figures en cada art han pogut sortir quan han deixat d'esser satèl·lits de Castella («Los Tió, los Piferrer, los Aribau en literatura, apareixian com a satèl·lits dels Larra, dels Espronceda, dels Hartzembusch...»). Tota cultura necessita trobar una manera de fer adequada a les circumstàncies especials del país, ha de tenir una escola.³⁰

Les referències al tema tampoc no són nombroses a les pàgines de «La Il·lustració Catalana» (10 de juliol de 1880). En general, la revista es mostra molt identificada amb la persona de Víctor Balaguer, de qui reproduïx diversos discursos en els quals exposa la seva antiga idea de la unió de la llibertat amb la literatura catalana. En un moment determinat, una nota sense signar fa constar que Balaguer és considerat entre el jovent catalanista com «lo patriarca del renaixement», cosa per a la qual «La Il·lustració Catalana» creu que li sobren condicions i mèrits reconeguts per tothom.

A part la presentació de la revista, on es fa constar que l'esperit català, tingut per mort durant un segle i mig, «reneix avuy com lo fènix de la falla y dóna mostras de sa existència en totas las manifestacions científicas y artísticas de nostra terra», he trobat només dos articles on apareix un breu estudi sobre els iniciadors de la Renaixença. El primer, *Bonaventura Carles Aribau*, de Pere Nanot Renart, havia aparegut ja a l'«Anuari Català» del 1875. Per a l'autor, l'*Oda* fou alhora un programa literari i polític, la primera manifestació que vivien encara la llengua i el caràcter de la llengua catalana, i per això fou tan gran la seva influència. Les obres i les lliçons de figures com Milà, Rubió, Bofarull, Balaguer i Marià Aguiló foren, diu, com un comentari a l'*Oda* d'Aribau, i a la influència combinada dels uns i dels altres es degué la restauració dels Jocs Florals.³¹ Per a Franquesa i Gomis, en canvi, el paper de desvetllador correspon sens dubte a Rubió i Ors i al seu Gaïter del Llobregat, que demostrà

28. «Diari Català», 287 (11 de març de 1880), p. 522.

29. «Diari Català», 468 (9 d'octubre de 1880), ps. 330-331.

30. «Diari Català», 476 (2 de desembre de 1880), p. 492; 483 (9 de desembre de 1880), p. 548; 484 (10 de desembre de 1880), p. 556; 488 (14 de desembre de 1880), p. 588; 491 (17 de desembre de 1880), p. 612.

31. «La Il·lustració Catalana» (6 de maig de 1883), ps. 115-118.

l'aptitud del català per al conreu de tots els gèneres literaris i despertà l'afició a la nostra història. Creu, com Menéndez y Pelayo, que els versos catalans dels autors anteriors a Rubió (deixant de banda la composició d'Aribau) no pogueren tenir cap influència. Tanmateix, assenyalava un element que fins aleshores no s'havia tingut en compte: la influència de Walter Scott; gràcies a ell, Piferrer, Milà i Aguiló s'afanyaren a recollir les tradicions i els cants populars de la terra, l'estudi de la història pròpia fou fet amb més criteri i més amor, etc.³²

Finalment, cal esmentar «L'Avenç», on el tema dels orígens de la Renaixença apareix molt poc, bé que en uns articles interessants. Encara el gener del 1883 Ramon D. Perés es referia a Aribau com l'home que «tan fort donà'l crit y tan bé complí en ell la missió grandiosa del poeta d'interpretar lo que tothom sent, qu'avuy sa curta oda *A la pàtria* és tan ferma peana de son nom com tota sa «Biblioteca d'autors espanyols»»; aquest crit d'Aribau trobà ressò, soldats sa bandera, «i lo renaixement fou un fet: de tot arreu sortiren poetas com obehint a un conjur màgich».³³ Completament oposades a aquestes idees són les que exposa V. Almirall al seu article *L'Adéu-siau turons, d'en Aribau*, escrit amb motiu de la inauguració del monument a Aribau. Per a Almirall, l'*Oda* ni és adreçada a la pàtria ni és un cant a la llengua, sinó un simple cant al seu patró. Encara que li reconeix el mèrit del llenguatge («és realment el restaurador de la llengua catalana literària»), el poema en si no té més importància que la que li han donat els que són «més papistes que el papa». Si el monument és dedicat a un home, Aribau, ell creu que no el mereix («poeta d'una sola poesia»); per això, hom diu que en realitat és dedicat al renaixement català, però, segons Almirall, aquest monument encara no es pot fer ara, no podrà fer-se fins que no s'hagi regenerat el caràcter del poble. Una nota a peu de pàgina informa que el consistori dels Jocs Florals rebutjà la idea de dipositar una corona al monument d'Aribau i acceptà la de coronar el bust de Milà i Fontanals al saló de la festa. Almirall afirma estar d'acord amb les dues decisions, ja que «realment En Milà, sens arribar tampoch a símbol, representa en lo renaixement moltíssim mes que En Aribau».³⁴

Ja a la segona època, una nota bibliogràfica sobre l'aparició del volum políglot del *Gaiter del Llobregat* crec que dona exactament la postura dels literats del moment —molts dels quals ja no havien participat en els anys heroics dels inicis— davant d'uns fets i uns homes cada vegada més allunyats en el temps: «Lo Gayter del Llobregat, pera l'escriptor català d'avuy que'l fulleja, és com un llibre de recorts que parla dels primers batechs d'alas d'una literatura que avuy vola ja potentia y enlayrada... Llegir-lo és com remontar-se al origen d'aqueixa Catalunya que avuy pensa, sent y escriu en català, com fer una excursió imaginativa a aquell món en què visqueren nostres pares, món que no és lo nostre.»³⁵

32. J. FRANQUESA I GOMIS, «Lo Gayter del Llobregat». Edició políglota, «La Il·lustració Catalana» (31 de març de 1890), ps. 90-93.

33. Ramon D. PERÉS, *La crítica literària a Catalunya*, «L'Avenç» (gener de 1883), ps. 98-107.

34. «L'Avenç» (octubre-novembre-desembre de 1884), ps. 545-554.

35. *Bibliografia. Lo Gayter del Llobregat*, «L'Avenç» (25 de febrer de 1889), p. 31.

Els estudis de conjunt: Rubió i Tubino

La *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas* de Joaquim Rubió i Ors, llegida a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 3 i el 17 de febrer de 1877, era una rèplica a les afirmacions que Paul Meyer, des de les pàgines de «La Romania», havia fet respecte a la dependència de la literatura catalana del segle XIX de la provençal. El tema havia aixecat nombrosos comentaris adversos a Meyer, i Rubió dedica capítols sencers a provar, amb dates d'aparició i publicació de poemes d'una banda i de l'altra, la independència i la prioritat de la literatura catalana respecte a la dels felibres.³⁶ Al mateix temps, però, Rubió aprofita l'ocasió per a censurar i criticar moltes de les afirmacions fetes per Víctor Balaguer respecte, precisament, a l'origen i a les causes d'aquest renaixement de la llengua i la literatura catalanes. Per això, Rubió esgrimeix una erudició molt superior a l'escassa de Balaguer; tanmateix, crec que les crítiques de Rubió no responien només a un desig de puntualitzar fets concrets, sinó bàsicament a unes diferències ideològiques importants.

Ja al primer capítol, Rubió es demana concretament quan comença i d'on surt aquest renaixement. Quatre, diu, són els orígens que s'acostumen a assenyalar: Antoni de Puigblanch —segons Balaguer—, la magnífica *Oda* d'Aribau —«*cual suponen no pocos*»—, la col·lecció de poesies de «Lo Gaiter del Llobregat» —«*como afirman otros*»—, o, finalment, «*como a voz en cuello proclaman los más, y entre ellos muchos de los que no han llegado aún al tercio de su vida*», els Jocs Florals. Per a Rubió, qualsevol renaixement que no sigui artificial i arribat de fora, com per exemple, en aquest segle, «*el llamado romanticismo*», pressuposa l'existència d'una literatura més o menys degenerada a la qual imprimeixen nova direcció o li donen nova vida o bé un ingeni superior —fet poc comú— o bé «*ingenios de no medianas dotes que logran por su crecido número o por la abundancia de sus obras, no desprovistas de mérito, sobreponerse a la poco valiosa muchedumbre de los que iban por los antiguos caminos*»; i això és, punt per punt, el que ha passat en l'actual renaixement. Rubió dóna una visió ràpida, però interessant, dels segles de la decadència; tanmateix, vol deixar clar que no es pot dir que la llengua catalana morí amb les llibertats catalanes; el descrèdit de l'idioma no es deu a les centúries que precediren el segle XIX ni a les «*varoniles generaciones educadas más en el amor a sus libertades y en la manera de defenderlas que en sutilizar acerca de ellas*», sinó al fet que després de la Guerra del Francès el català hagués estat tret de les escoles pels governs de tots el partits, al fet que la gent, fills o nets de la del 1808, renega del seu origen, etc.

Examina a continuació els quatre possibles punts de partença de la Renaixença. Respecte a la possibilitat que l'iniciador fos Puigblanch, tal com afirma

36. A més d'això, hi havia també un altre punt de fricció amb els poetes occitans. Es tractava de la reorganització de l'associació del felibritge, portada a terme pel maig de 1876; gràcies a aquesta, els escriptors catalans eren considerats també felibres i, per tant, ingressaven a l'acadèmia. A l'hora, però, de repartir les places, els occitans se'n reservaren 29 i la presidència, i només 20 foren destinades als catalans. Això provocà una tempestat de protestes des de les revistes catalanes, que ho consideraren com un menyspreu per part dels occitans. El mateix Rubió dedica a aquest tema un capítol d'aquest estudi. D'altra banda, Rubió assenyalà també un altre punt interessant: el renovat felibritge acordà que la llengua literària catalana fos la de Barcelona, el «català que ara es parla».

Balaguer, el qual «*en su entusiasmo por la libertad política cree que nuestra literatura, y especialmente nuestra lengua, tan solo han podido florecer cuando aquella ha dejado a su paso por nuestro país el surco de su estela luminosa*», Rubió la nega absolutament. Nega, en primer lloc, que els crítics literaris no vulguin acceptar la prioritat de Puigblanch només perquè aquest fou liberal, sinó perquè ningú no pot acceptar que fos realment l'autor del fragment de *Lo temple de la glòria*. I si bé és autor de *Les comunitats de Castilla*, no es pot concloure que el punt de partida del renaixement literari sigui un poema no publicat fins el 1841 —*Lo temple de la glòria*— o completament desconegut —*Les comunitats*—: seria com dir que a Espanya hi havia, o hi hauria pogut haver, gongoristes abans que Góngora publicàs *Las soledades*.

Dóna només una importància relativa a l'*Oda* d'Aribau; creu que ha influït en la literatura catalana perquè ha servit de model a molts joves poetes i ha despertat vocacions. De fet, creu tan important com ella la traducció de *La noia fugitiva* de Cortada i, sobretot, les composicions de M. A. Martí.

Per a Rubió, si hi ha una obra realment decisiva fou —malgrat les seves mateixes protestes d'humilitat— el volum de poesies de *Lo Gaiter del Llobregat*. Rubió s'atribueix una voluntat claríssima i manifesta de desvetllador en publicar a partir del 1839 les seves poesies catalanes a les pàgines del «Diario de Barcelona»; així, es decideix a publicar-les en volum «*una vez logrado su principal intento, que era, como queda indicado, llamar la atención sobre sus versos, no por ser suyos sino por ser catalanes*», i per tal d'aconseguir despertar la memòria de les passades grandeses de Catalunya, històriques i literàries, demostrar l'aptitud de la llengua per a la poesia i, en suma, per a provar que Catalunya podia aspirar a la independència, no política, però sí literària. Les afirmacions en aquest sentit són molt nombroses. Només un exemple: el seu volum era «*como una bandera desplegada al viento por si iban a agruparse a su sombra los que se sintieran con voluntad y alientos para defender los motes en ella escritos; como una especie de rebato, en suma, para que, descolgadas de los viejos muros las olvidadas arpas de nuestros antiguos trovadores, acudiesen todos a fin de apresurar aquel venturoso renacimiento literario, sueño entonces para muchos de todo punto irrealizable; realidad hoy más bella, más poética que lo que pareció sueño*». I si d'ençà de l'aparició de la primera poesia al «Diario de Barcelona» fins a la publicació del volum només tres veus s'afegiren a la seva després del 1841 foren cada vegada més nombrosos els poetes catalans. Amb aquesta revifalla d'autors, amb la publicació el 1840 de les obres del Rector de Vallfogona i de Pere Seraffí,³⁷ amb la celebració del certamen de l'Acadèmia de Bones Lletres el 1842 i amb la publicació per part de Pers i Ramona del fragment de *Lo temple de la glòria*, «*inaugurábase, o si este vocablo os pareciese sobrado presuntuoso, festejábase el renacimiento de nuestra lengua y de nuestra poesía*».³⁸

37. Recordem que tant les poesies de Vicent Garcia com les de Pere Seraffí foren editades pel mateix Rubió, juntament amb J. M. de Grau, dins una «Col·lecció d'Antigas Obras Catalanas». Vegeu Ramon ARAMON I SERRA, *Les edicions de textos catalans medievals* (Barcelona 1953), ps. 8-9.

38. Un altre aspecte que seria interessant d'estudiar fóra el de la possible dependència dels moviments literaris de València i Mallorca respecte al de Catalunya. En aquest sentit, Rubió creu que és el renaixement de Catalunya el que provoca directament el de Mallorca —«*donde halló eco nuestro renacimiento a poco de inaugurarse en ésta*»— i el de València

Respecte a la restauració dels Jocs Florals, Rubió la considera una conseqüència lògica del mateix procés de desvetllament de la literatura catalana; evidentment, això el porta a combatre les afirmacions contràries de Balaguer, i per a fer-ho torna a recordar els poetes anteriors als Jocs —entre els quals el mateix Balaguer— i com, gràcies a l'existència d'aquests poetes, la primera època dels Jocs pogué ésser la de millor qualitat literària. No deixa, per això, de reconèixer la importància decisiva dels Jocs com a popularitzadors i acceleradors alhora de les lletres catalanes.

El llarg estudi acaba assenyalant els perills en què pot caure la literatura catalana, especialment el del desori gramatical existent. També, la necessitat d'una major exigència en la concessió de premis a les composicions presentades als Jocs i, finalment, que aquesta institució determini d'una vegada quin ha d'ésser el sistema gramatical i ortogràfic que cal seguir.

La *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* de Francisco M. Tubino aparegué a Madrid per fascicles cap al començament del 1880 i, després d'algunes interrupcions, s'acabà de publicar el 1881. L'aparició del prospecte de l'obra (vers el setembre del 1879) despertà una gran expectació i se'n feren ressò totes les publicacions del moment. Tubino, antic republicà federal i aleshores possiblement acostat al partit liberal de Sagasta, devia ésser una personalitat prou coneguda: era membre de nombroses corporacions científiques espanyoles i estrangeres i autor de moltíssims estudis sobre art, literatura i història, a més de llibres polítics (especialment *Patria y federalismo*, del 1873).^{38bis} Coneixedor, evidentment, de la llengua catalana, preparà primer un projecte de *Carta de las lenguas y dialectos ibéricos* —premiat a l'exposició de París del 1878— que el portà després a ampliar-lo amb l'estudi de la literatura catalana.³⁹ Per a realitzar-lo vingué a Catalunya i es posà en contacte amb els intel·lectuals catalans, amb els quals mantingué també correspondència.⁴⁰ Des de les pàgines de «La Renaixença» (15 de maig de 1879), una nota demanava que tots els autors que tinguessin obra redactada en català la hi enviessin⁴¹ per tal d'ajudar-lo a redactar la seva obra sobre «la moderna literatura catalana». El pròleg és signat a Montserrat el juliol de 1879 —ja ante-

---

—els primers autors valencians «*escribieron sus composiciones lemosinas bajo el influjo más o menos directo del mismo*».

38 bis. Era també un destacat defensor del positivisme i del transformisme darwinian. Publicà articles sobre Darwin i Haeckel a la «*Revista de Antropología*» (1874), a la «*Revista Contemporánea*» (1877) i a altres publicacions de Madrid; criticà la feblesa científico-positivista de la vida intel·lectual espanyola («*Revista de España*», 1875) i el 1876 donà un curs a l'ateneu de Madrid sobre etnologia i etnografia europees. Vegeu Diego NÚÑEZ, *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis* (Madrid 1975) i *El darwinismo en España* (Madrid 1977); d'altra banda, fou codirector de «*La Academia*», que dedicà una atenció especial a les coses de Catalunya (traslladada a Barcelona i suspesa la seva publicació, tornà a aparèixer com «*La Ilustración Catalana*»). Vegeu J. NAVARRO COSTABELLA, *Conversa amb Eudald Canibell*, «*La Veu de Catalunya*» (17 de febrer de 1927).

39. El seu projecte era més ampli. Aquesta obra havia d'ésser la primera part d'un estudi global sobre totes les literatures «provincials» de la península, estudi que finalment no pogué portar a terme.

40. Sabem, per exemple, que escriví a Tomàs Aguiló demanant-li dades sobre la seva obra, i que aquest es negà a contestar-li; Joan MAS i VIVES, *Tomàs Aguiló i la Renaixença*, «*Randa*», 1 (Barcelona 1975), p. 83. Anà també a València. Vegeu *Epistolari Llorente*, vol. III (Barcelona 1936), carta 1.048 de Teodor Llorente a Eduard Escalante del 26 de setembre de 1879.

41. Sembla que la seva biblioteca d'obres catalanes era formada d'uns 300 títols.

riorment, el 15 de juny, havia aparegut a «El Tiempo» de Madrid un article seu sobre aquest tema, *Importancia del movimiento literario en Cataluña, Baleares y Valencia*—, però és segur que l'obra no era acabada, sinó que anava redactant-la a mesura que apareixien els fascicles. En el moment de la seva aparició, la llista de subscriptors era ja prou extensa: 438, la majoria evidentment de terres catalanes i sobretot de Barcelona; hi apareixien tots els noms coneguts del moment, de Marià Aguiló, Rubió i Ors, Manuel Milà o F. P. Briz, a Pi i Margall, Pere Estasen i Cortada, Rossend Arús, etc.

A mesura, però, que anava apareixent l'obra, aquesta anà trobant una sèrie cada vegada més grossa de reticències i, en ocasions, de crítiques adverses declarades. També en aquesta ocasió «Lo Gai Saber» i «La Renaixença» adoptaren posicions força diferents. La primera, juntament amb l'altra publicació de Briz, el «Calendari Català», es mostrà aviat molt desfavorable a Tubino i criticà durament el contingut de la seva obra, acusant-lo de caure en els vicis «de sempre» dels castellans respecte a les coses catalanes.⁴² «La Renaixença», en canvi, anava disculpant els errors que poguessin aparèixer a l'obra de Tubino i ho disculpava davant el seu interès per Catalunya.⁴³ Tanmateix, el que és evident és que la postura de l'autor davant el fet catalanista evolucionà al llarg de l'obra. D'un inicial interès pel procés renaixentista, interès sempre disposat a detectar nombroses manifestacions d'acusat *particularisme*, Tubino passà, sobretot a la segona part de l'obra, a atacar d'una manera violenta totes les manifestacions catalanistes, a acusar directament el renaixement de no esser ni final ni termini, sinó només un mitjà per a propagar doctrines i formular desigs de les més greus conseqüències; l'agror d'aquesta part és progressiva, fins que arriba, ja al final de l'obra, a negar l'existència d'un veritable idioma català útil per a les necessitats actuals, afirmació del tot extemporània que no explicaria per què l'autor havia dedicat no menys de vuit-centes pàgines a estudiar precisament la seva restauració. És lògic de suposar que una causa important d'aquest canvi —encara que no segurament l'única— foren els esdeveniments produïts en el moviment catalanista, que es revitalitzava després d'uns anys més somorts a conseqüència de les pressions dels primers governs de la Restauració. En aquest sentit, destacaria la celebració del Primer Congrés Catalanista. Fruit directe d'aquest congrés fou la decisió de crear finalment, i després de moltes temptatives anteriors, l'Acadèmia Catalana, on en un principi s'encabiren homes tan poc

42. *Lo de sempre* es titulava precisament un article contra Tubino aparegut a «Lo Gai Saber» el 15 de març de 1881, en el qual es rebaten les seves afirmacions sobre el teatre català. D'altra banda, les polèmiques entre les publicacions de Briz i Tubino s'integraren fins i tot en l'obra d'aquest, que hi refutava crítiques i opinions del «Calendari Català», etc.

43. Així, per exemple, Tubino atribuï a F. Soler la traducció de la proclama del general Pezuela (marquès de Viluma) al començament de la Revolució de Setembre; això promogué, segons «La Renaixença», un cert aldarull a la premsa catalana, que acusava l'obra de mal intencionada i plena d'errors. «La Renaixença» no creia, en aquest cas, que fos una errada fonamental (i, d'altra banda, era una idea compartida per molta gent), i molt menys que fos un fet calumniós per a Soler. Hi pot haver encara, al meu entendre, un altre factor a tenir en compte en aquest procés contrari a Tubino, i és el de la vanitat més o menys ferida d'alguns escriptors, la gelosia entre els uns i els altres, etc. Pel novembre de 1880 Marià Aguiló demanà a Tomàs Forteza informacions sobre «la cuestió Tubino», alhora que temia que «els Aguilons hi fan un mal paper». I afegia: «En Mallorca hi ha literats gelosos de haver de compartir la glòria. Aquí els zels també estan a la orde del dia»; *Epistolari de Plàcid Aguiló y Fuster a D. Tomás Forteza*, ms. 1.546 de la Biblioteca de Catalunya, nota de Marià Aguiló al final d'una carta del 2 de novembre de 1880. La història menuda és difícil de seguir, però.

significats com a polítics «separatistes» com Marià Aguiló. Doncs bé, Tubino considerarà aquest projecte com una prova irrefutable dels desigs desintegradors dels catalans i s'estranyà com Rubió i altres «*no menos dignos*» contribuïssin a la seva creació.

De fet, la seva interpretació dels orígens de la Renaixença també és molt mediatitzada per la seva reticència davant el moviment catalanista. Tubino vol demostrar que en un principi el procés de renovació de la literatura catalana no respon a un fet aïllat de Catalunya, sinó a un moviment general a tot Espanya; que, també en un principi, no hi havia un desig acusat de separació entre les dues literatures, que la defensa de l'una no implicava l'atac o el rebuig de l'altra. Parteix del principi que per a l'estudi literari d'una època cal fer abans l'anàlisi dels fets polítics, i que tota manifestació artística correspon a una manifestació anterior en l'esfera del pensament social, filosòfic i polític; també, que els moviments literaris —com tots els altres moviments— no surten per generació espontània, sinó que fan falta molts esforços anteriors de gent potser desconeguda per tal que en un moment determinat puguin aparèixer unes personalitats «*que serán presentadas como sus exclusivos promovedores*». És aquest, també, el cas de Catalunya, on Tubino assenyalava com a fet important la preponderància del romanticisme conservador i la influència de Walter Scott. En canvi, no accepta el paper d'iniciador del «modern catalanisme» de l'*Oda* d'Aribau; aquest, si algun paper ha tingut en les lletres catalanes, ha estat per la seva tasca dins «El Europeo», com a introductor de noves idees, etc. El valor de l'*Oda* fou augmentat en què el catalanisme polític féu de la restauració de l'idioma una arma propagandística.

Per a Tubino hi ha tota una sèrie de circumstàncies que afavoreixen el despertament de «l'esperit provincial»: els esdeveniments polítics, els avenços de la indústria i el comerç gràcies a les reformes econòmiques adoptades pel govern, la llibertat de premsa i, per tant, de pensament i els treballs d'una sèrie d'erudits (per exemple, Pròsper de Bofarull). Tanmateix, si una figura cal destacar, aquesta és la de Joaquim Rubió i Ors, atesa la seva voluntat regeneradora d'una literatura, d'una llengua i d'unes institucions històriques pròpies. Juntament amb Rubió, Tubino assenyalava la importància d'un personatge curiós, Abdó Terrades, el qual, d'una manera no volguda, i gràcies a la seva tasca política i propagandística, se situà «*en un lugar entre los precursores del renacimiento que estudiamos*».

Després d'això, la seva línia d'exposició no és gaire clara. D'una banda, sembla més acostat als elements més progressistes de la Renaixença (per exemple, en recollir les seves crítiques als Jocs Florals, en l'exposició de les polèmiques ortogràfiques entre «arcaïstes» i defensors del «català que ara es parla», fet que no li impedeix de tenir sempre topades precisament amb Briz, capdavanter d'aquests últims), i de l'altra s'ha d'enfrontar amb aquests davant les seves manifestacions molt més acusades de catalanisme. Hi ha, però, una excepció: és el cas de Víctor Balaguer, al qual Tubino dedica moltes pàgines del seu estudi, sempre elogioses. Pensem que en aquells moments Tubino i Balaguer havien coincidit en un mateix partit polític, fet que podria explicar aquesta predilecció, però també cal tenir en compte que Balaguer, per la seva mateixa trajectòria personal, podria ésser un bon model per a l'ideal de Tubino: liberal, situat entremig dels elements més conservadors i dels progressistes, «catalanista» fervent, però sempre disposat a col·laborar en els afers de la política espa-

nyola i sense deixar d'utilitzar mai el castellà en una part de la seva obra, etc.

En conjunt, aquestes són les característiques més destacades de l'estudi de Tubino. Tanmateix, és molt possible que un major coneixement de la figura i la trajectòria personal de l'autor —que sembla prou complexa i rica— ens ajudàs a descobrir-hi noves informacions o, en tot cas, a interpretar-les amb més seguretat. És, per tant, un altre punt a completar.

Finalment, i només amb la intenció d'assenyalar una darrera nota, voldria fer constar una característica comuna dels estudis —deixo ara de banda els articles periodístics— sobre la Renaixença que he analitzat fins aquí. En cap cas no tenen sols una finalitat purament històrica o simplement una finalitat explicativa d'un fenomen concret; sempre, sota el tema central de la renaixença literària catalana, coven unes altres motivacions. Pers i Ramona, per exemple, ¿vol simplement fer una història de la llengua i la literatura, donar testimoni que existeix realment una literatura catalana, o pretén, sobretot, a través d'ella, defensar els seus ideals polítics liberals? I aquest és també el cas clar de Víctor Balaguer. En altres casos, cal no oblidar l'origen «polèmic» dels treballs: el mateix Balaguer, al pròleg d'*Esperances i records*, fa servir la seva teoria de la unió estreta entre literatura i política també com a arma i argument contra el grup de «literatura innocent», contra el grup arcaista. I és prou conegut també l'origen polèmic dels *Estudios* de Bofarull —de nou contra el grup arcaista i concretament contra les personalitats de Milà i Aguiló— i de la *Breve reseña* de Rubió, oficialment contra Paul Meyer i els felibres i oficiosament contra Balaguer i les seves interpretacions liberals. El cas de Tubino no és tampoc una excepció, i la seva inicial base política en el tractament del tema anà augmentant d'una manera prou ràpida —i en sentit negatiu respecte al moviment literari catalanista— al llarg de la seva obra, alhora que aquesta prengué també un marcat to polèmic.

En definitiva, tot això seria una mostra més del contingut polític, més o menys manifest, però sempre present, que és sens dubte un dels aspectes importants que caldrà tenir en compte a l'hora de fer un estudi més complet sobre la Renaixença.